

Pest-Buda és a Kereskedelmi Bizottság 1791-ben

I

Horváth Mihály már 1840-ben emlékeztetett rá, hogy az országgyűlés által 1791-ben kiküldött Kereskedelmi Bizottság »kikérte a nevezetesb kereskedő városok kalmárainak véleményét.«¹ De majdnem egy évszázad is eltelt, míg közelebbi adatok kerültek napvilágra arról, hogy e vélemények kiktől származtak és mi mindent tartalmaztak. Kautz Gyula a gazdasági eszmék történetéről írva főleg Horváth Mihály nyomán, csak általánosságban említette a kérdést és egy-két egykorú nyomtatvány címét,² Concha Győző pedig az 1790-es évek politikai eszméinek vizsgálatát ki sem terjesztette a gazdaságpolitikai törekvésekre.³ A kereskedő polgárság szerepével e vonatkozásban először Hofhauser Margit 1930-ban megjelent doktori értekezése foglalkozott részletesebben.⁴ Tanulmányának érdeme, hogy elsőnek ismertette a különböző kereskedőtestületeknek és városoknak a bizottság iratanyagában, az Országos Levéltárban található beadványait, s ezzel, bármennyire kivonatos, néhol elnagyolt s nem mindig egészen pontos formában, mégis addig föltáratlan adatanyagra hívta fel a kutatás figyelmét. Az eredeti aktákból észrevette azok bizonyos közös jellemzőit is, így mindenekelőtt az ország különböző részeiből általánosan felhangzó panaszt az elnyomó osztrák gazdaságpolitika és következményei ellen. A megfigyelt jelenségeket azonban — s ez érthető módon fő hiányossága — nem tudta megfelelően a társadalmi fejlődés összefüggéseiben ábrázolni, társadalmi osztályok küzdelmével, törekvéseivel kapcsolatba hozni. A XVIII. század hazai gazdasági mozgalmait szerinte az magyarázza, hogy miután Magyarország a pusztulásból magához térve újra bekapcsolódott a »nyugati kultúrközösségbe«, az emberek az ország elmaradt helyzetén agitációs munkákkal igyekeztek segíteni, majd pedig a Kereskedelmi Bizottsághoz benyújtott javaslatokkal, miután a rendek 1791-ben »rájöttek«, hogy a javításhoz kellő szakértelemmel kidolgozott tervek alapján lehet majd csak hozzáfogni. Mindez tehát valami immanens józan ész alapján történék, elvonatkoztatva attól, hogy mit milyen társadalmi osztály miért és hogyan képes felismerni és követelni. Persze Hofhauser is beszélt társadalmi osztályokról, olyan értelemben, hogy az ország »fellendítésére

irányuló mozgalomban a polgárság és a nemesség egyaránt kiveszi részét». Szerinte azonban nem annyira saját feltételeiből következőleg, osztályhelyzetével összhangban veszi ki részét, hanem éppen ellenkezőleg: mintegy annak megtagadásával, valami ideális ihletettség állapotában. »A kereskedők — írja — tervezeteikkel megmutatják, hogy ők különbek a Magyarországot elárasztó házalóknál és kontároknál, akiknek csak a saját érdekük szent«, — a nemesség pedig, mely »eleinte csak saját jövedelmének gyarapítása céljából támogatta a mozgalmat, később már az ország jólétét tartja szem előtt«. ⁵ Üres idealizálás, a konkurrencia elleni egykorú vádak szó nélkül való átvétele, a kezdeményező és vezetőszerepnek tévesen a kereskedő polgárságra ruházása: e tévedések is mutatják, hogy ezen az úton az 1790 körüli mozgalmak gazdaságpolitikai ágát sem lehet társadalmi összefüggéseiben, helyesen föltárni.

Ekkor, a feudalizmus válságának kezdetén, amikor először vetődnek fel, ha a későbbinél fejletlenebb formában is, a polgári nemzeti átalakulás problémái, külön figyelemmel kell mérlegelnünk, hogy mennyiben és hogyan alkot közös frontot a fejledező polgárság és a köznemesség egy része az idegen, gyarmati elnyomás ellenében. Hiszen ekkor, e mozgalmakban tűnik fel már a rendi ellenálláson túl egy új mozzanat is: a pesti és más kereskedők testületei »a gazdasági kérdések, különösen az osztrák vámpolitika elleni harc kérdéseinek kidolgozásában . . . a legélelnekben részt vettek. A nemes, már mint a burzsoázia szószólója, a polgári Magyarország érdekeinek képviselője is fellép. A nemes, akinek agrárexportját a közbeeső osztrák vámvonat gátolta, és a kereskedő, aki elől az osztrák kereskedelmi tőke fölözte le az állat-, bor-, gabonakivitel és az iparcikk-behozatal nem megvetendő profitját, közelednek egymáshoz a Magyarországot gyarmati sorban tartó osztrák merkantilista politika ellen«. ⁶

Az alábbiakban e problémának és fővárosunk XVIII. századvégi viszonyainak ismeretéhez szeretnénk néhány kisebb adalékkal hozzájárulni, azon iratok alapján, melyek Pest és Buda részéről érkeztek be a Kereskedelmi Bizottsághoz.

II

A Bizottság 1791. március 12-én, Pozsonyban tartotta első, előkészítő ülését gr. Forgách Miklós nyitrai főispán, a II. József elleni ellenállás, a nemesi-nemzeti mozgalom egyik vezéralakjának elnöklete alatt. A jegyzőkönyv tanúsága szerint ⁷ az ülés Revitzky Károly József árvai alispán, bizottsági tag írásbeli javaslatára ⁸ egyebek közt azt határozta, hogy a helyi viszonyok közelebbi megismerése céljából felhívást intéz a »főbb városokhoz»: kereskedőtestületeik meghallgatásával fogalmazzák meg véleményüket a kereskedelem fellendítésének lehetőségeiről és akadályairól, mind általában, mind pedig helyi viszonylatban, valamint — külön is megemlítve — a vámrendszer kérdéséről, s küldjék el legkésőbb június végéig a Bizottságnak, mely július elején, Pesten készült

tárgyalásait megkezdeni. Ilyen értelemben küldte szét Forgách április 6-i körlevelét, felhívását⁹ 19 magyarországi és 6 horvátországi városhoz; az utóbbiak bevonása formailag is természetes és szabályos volt, de a horvát mozgalom vezérének, Skerlec Miklósnak bizottsági tagsága és Forgách Miklóssal való szoros politikai kapcsolata ezen túlmenően is aláhúzta, hogy itt horvát és magyar vezetők összefogásáról volt szó az elnyomó osztrák vámpolitika ellenében.

A városok magistrátusai általában haladék nélkül nekiláttak a feladatnak. Sokhelyt külön, helyi bizottságot küldtek ki az anyag összeállítására. A pesti magistrátus már április 15-én továbbította a felhívást az érdekeltekhez, és ezek: a kereskedőtestület, de egyes vállalkozók, magánosok is hozzáfogtak véleményük, javaslataik formába öntéséhez. Így azután Forgách felhívására, ha nem is júniusban, de a nyár folyamán a legtöbb helyről, így Pestről és Budáról is beérkeztek a válaszok, időben ahhoz, hogy a Bizottság első, 1791. augusztus 10 — október 24. közötti ülészakán a tagok, s főleg a különböző beadványokat gondosan áttanulmányozza Skerlec Miklós rendelkezésére álljanak.

Az idevonatkozó iratok a Kereskedelmi Bizottság anyagában (az ún. régi Országos Levéltárban) ma is abban a felállásban található, ahogy a Bizottság jegyzője, Domokos Lőrinc békési követ a munka végeztével, 1793 elején elenchus kíséretében¹⁰ átadta őket a nádori hivatalnak. E felállítás nem mindenütt logikus, és helyenként nyilvánvalóan hiányos is: néhány irat csak a jegyzékben szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy Skerlecnél maradt (aki az egész anyagot átnézte és feldolgozta nagy elaborátumai írásakor), — de valószínűleg voltak olyan iratok is, melyeknek ma már jegyzékben sem találni nyomát.¹¹

A pesti és budai beadványok anyaga sem hiánytalan. Nagyobb részében azonban rekonstruálható, ha eredeti rendjükbe szedjük azon iratokat, melyek a bizottsági irattárban szétszórva találhatóak a városok, a kereskedőtestületek és magánosok beadványainak külön kategóriái szerint.

E pestbudai anyagot a következőképpen állíthatjuk össze:

1. Pest város magistrátusának hivatalos kísérőlevele nem került elő Mellékletei közül:

a) a pesti kereskedőtestület 1791. aug. 12-én a városon át Forgách elnöknek küldött felterjesztése szintén hiányzik, — ezt már félszázad előtt hiába kereste Pólya Jakab mind a Városi, mind az Országos Levéltárban.¹² Feltehető azonban, hogy ez csak formális kísérőlevél volt, a mellékletek felsorolásával. A testület jegyzőkönyvéből 11 mellékletre, köztük a pesti kereskedők egy összeírására lehet következtetni. Ezek közül azonban ténylegesen csak az alábbi található:

b) *Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre. Von P(ester) H(andel)s St(and)*. (Nyomatott füzet, h. é. n., 1790, 8°, 80 l.).¹³ Azt, hogy a címlap szigliái nem »ismeretlen szerző« nevének kezdőbetűit jelentik, mint Ballagi Géza gondolta,¹⁴ Mályusz Elemér állapította meg, rámutatva, hogy a már az előző

évben készült irat összeállításában bizonyára főrésze volt a kereskedőtestület egyik előjárójának, Liedemann Sámuel Jánosnak, aki a nyomtatványt bécsi útja alkalmával, 1790 júliusában személyesen nyújtotta át II. Lipótnak.¹⁵

c) Az elenchus szerint Pest város második helyen Bakál Athanáz gyapjúgyártó (Rasch Fabricant): *Die Hindernisse die dem Fabrique Wesen im Lande entgegen stehen* c. beadványát terjesztette fel.¹⁶

d) Felterjesztette továbbá Ofenheimer (Offenheimer) Izrael pesti kereskedő két beadványát is. Az egyik *Freimüthige Gedanken* címen a kereskedelem fellendítésének módozatait tárgyalta,¹⁷ a másik

e) pedig kereskedelmi törvényszék (Tribunal Mercantile) felállítására tett javaslatot.¹⁸ Ez utóbbit a Kereskedelmi Bizottság a Jogügyi Bizottsághoz tette át.¹⁹

f) Az elenchus szerint Pest 5. sz. melléklete néhány pesti kereskedő azon külön beadványa volt, mely kívül latin címet visel: *Reflexiones quorundam mercatorum Pestiensium*, ezt azonban belül német cím (és szöveg) követi: *Notae einiger Pester Handelsleute*. Az 1791. augusztus 1-ről keltezett, pár lapos irat aláírói Natorp és társa, Angelaki Lascar, Pichler János, Pellenga György, Schimmer Károly és Glückswerth Mihály voltak.²⁰

g) *Unterthänigste Bemerkungen und vorgeschlagene Erleichterungsmitteln des sämtlichen Seidenfabriken-Standes zu Pesth*. A Bizottság elnökéhez címzett beadvány szövegéből kitűnik, hogy valamennyi pesti selyemgyártó nevében és több-kevesebb közreműködésével a Valerostestvérek, a legnagyobb pesti manufaktura tulajdonosai állították össze.²¹

2. Buda város magistrátusának Forgách elnökhöz címzett, 1791. július 29-én kelt fölterjesztése s egyben kísérőlevele fennmaradt.²² Ez az alábbi melléletekre hivatkozik:

a) *Commentatio de promovendo in Regno Hungariae Mercimonio* (H. é. n., 4°, 81.). Nyomtatott irat, 1790. május 10-ről Pozsonyból keltezve és »Magyarország kereskedő céhei« (Contubernia Mercatorum Inclyti Regni Hungariae) aláírással ellátva.²³

b) Höpfinger Jakab budai (óbudai) selyemgyártónak a bizottsághoz címzett, 1791. június 30-an kelt német irata.²⁴

c) Kuny Domokos budai majolika-üzem tulajdonosnak a városi magistrátushoz címzett, 1791. július 2-án kelt német véleménye.²⁵

d) A város kísérőlevelénél később, nyilván attól függetlenül nyújtotta be a bizottsághoz Mazzocato (Mazzucato) Ágoston, az óbudai kincstári selyemlegombolyító üzem vezetője, 1791. aug. 16-án kelt, olasz nyelvű iratát: *Cultura ed intiera manipolazione del precioso prodotto della seta* címen.²⁶

A Bizottság iratanyagában nem szerepel, de Skerlecz iratai közt fennmaradt egy *Grund-Sätze* c. beadvány szövege is, melynek külzetére egykorú kéz vezette rá: *Projectum Judaei Mandl*. Bár nem bizonyítható azon feltevésünk, hogy e beadvány talán egy ez időben szereplő

Mandl nevű pesti kereskedőtől származik, aligha követünk el hibát, ha a pestbudai anyaggal együtt tárgyaljuk, bármi úton került is valaha Skerlecz kezébe.²⁷

III

A különböző beadványok közelebbi elemzéséből világosan kitűnik, hogy a pestbudai anyagra is áll lényegében az, ami az egészet jellemzi: hiába keresnénk benne egy izmos, életerős, saját lábára kívánczó, vállalkozó kedvű burzsoázia követeléseit; ehelyett inkább panaszt találunk, esedezést védelemért, mások segítségéért a vállalkozás feltételeinek megteremtése érdekében. Áll ez annak ellenére, hogy Pestbuda központi jelentősége, főleg Pest aránylag gyors fejlődése következtében, már nyilvánvalóan kibontakozóban van, annyira, hogy haladó politikai és kulturális mozgalmainkban is kifejezésre kezd jutni: Hajnóczyék a magyar jakobinus mozgalom, Kármán József pedig a magyar felvilágosult irodalom központját igyekeznek itt megteremteni. Aligha véletlen, hogy egyetlen más városunkból nem érkezett a Bizottsághoz a pestinél és budainál gazdagabb, az ipari és kereskedelmi tőkét egyaránt és több-rétűen képviselő anyag. Ha eltekintünk attól az igen nagy érdeklődéstől, melyet a magyarországi terménykivitel lehetőségeinek kérdése váltott ki mindenekelőtt az adriai tengerparti kereskedelemben közvetlenül érdekeltekből, akkor azt mondhatjuk, hogy a Bizottság által fölvetett kérdések a hazai polgárság részéről éppen e két ikervárosban találtak a leg-élénkebb visszhangra, melyek egyikét, Pestet, a Bizottság maga is ülései színhelyéül választotta. Persze mindez olyan formában is megfogalmazható, hogy más városaink sok tekintetben még elmaradottabb ipari és kereskedelmi viszonyairól még szegényesebb anyag tanúskodik. A kezdődő, alakuló újat azonban nem volna egészen helyes olyan mértékben várni a feudalizmus válságának e kezdeti, XVIII. század végi, mint egy fél-század múltán, végső szakaszában.

Az elmaradottság különösen szembeűnő, ha előbb az iparral, az ipari tőke jelentkezésével kapcsolatos adatokat vesszük sorra. Az ország gyarmati jellegű alárendeltsége nem engedte levegőhöz jutni a hazai ipar vérszegény, állandó halálveszéllyel küzdő kezdeteit. Az is jellemző, hogy e kezdetek közt viszonylagosan éppen a selyemgyártás kapott nagyobb helyet, különösen pestbudai vonatkozásban, amint erről a beadványok belső, tartalmi aránya is tanúskodik. A selyemtermelés a kormányzat hivatalos támogatását élvezve terjedt el a század folyamán a Bánságon kívül Szlavóniában, majd egyre északabbra az Alföldön és a Dunántúl keleti részén. A támogatás célja természet szerint első-sorban az volt, hogy az örökös tartományok ipara számára biztosítson nyersanyagot. E nyersanyagot a század végén is legnagyobb részben az országon kívül dolgozták fel, az örökös tartományokban, ahonnan készárú formájában, évente kb. 1 000 000 Ft értékben hozták be újra a magyarországi piacra. Bizonyos, bár természetesen igen korlátozott,

mellékes tér azonban hazai üzemek számára is nyílt, főleg Pest-Budán, ahol a selyemtermést államilag felvásárló kamara központi begyűjtési raktárából némi nyersanyaghoz lehetett jutni. Persze főleg olyan üzemek alapítására volt lehetőség, melyek a gubók legombolyításával, selyemfonal orsózásával, vagyis lényegében a nyersanyag fejlettebb szinten való elkészítésével, vagy legfeljebb félgyártmányokkal inkább csak előkészítették, semmint versenyükkel veszélyeztették az örökös tartományok selyemfeldolgozó iparának működését. Ezért, az összegyűlt, fonatlan selyem feldolgozása érdekében kapott a 80-as években kamarai segítséget az egyébként is osztrák tőkével dolgozó Fachini Pál egy óbudai fonoda, filatorium felállítására, mely azonban 1789 körül már megszűnt.²⁸ Ezért bízta meg a kormányzat a Velencéből hívott Mazzocato Ágostont, technikai eljárások tökéletesítőjét, egy selyemgombolyító üzem berendezésével és vezetésével. Ez az óbudai Abspinnungs-Fabrikue 1786-tól kezdve működött, s képezte egyúttal azokat, akiket a helytartótanács az ország különböző részeiből e célra odaküldött, sőt még jutalmakkal is buzdított. Az új, jobb eljárás elterjesztésének első sorban az volt a célja, hogy az örökös tartományok ipara jobb, finomabb nyersanyagot kapjon. A fentiekből érthető, hogy Mazzocatonak a Bizottsághoz intézett, fent említett beadványa miért nem foglalkozik a hazai ipari üzemek jellemző problémáival, s miért szorítkozik eljárási mód-szerek ismertetésére, amivel válaszol ugyan a Mazzocato szerepével, technikai eljárásával foglalkozó, korábbi irodalmunk egyik kérdésére,²⁹ de nem azon kérdésekre, melyeket e vizsgálatban tűztünk magunk elé.

Elég világosan felelnek azonban ezekre az 1/g és 2/b alatt említett Valero-, illetve Höpfinger-féle beadványok. A Valero testvérek, István és Tamás, Bécsen át Dél-Magyarországra került spanyol család már pestbudai születésű leszármazói, 1776-ban alapították Pesten ez időszak első és a század végéig legnagyobb tőkés manufaktúráját, az első évtized végén 126 szövőszékkel dolgozó selyem-, bársony- és flórgyártó üzemet. Velük közel egy időben telepedett le kamarai segítséggel Óbudán két bécsi selyemiparos: Höpfinger Jakab és sógora, Beywinkler József; közülük az első rendezte be a valamivel nagyobb, és modernebb üzemet, amely azonban a maga 16 szövőszékével messze elmaradt a Valero-féle vállalkozás mögött. Beywinkler üzeme, melyet halála után (1784) középső fia: Sámuel vett át, még közelebb állt a régies műhely-típushoz; a tulajdonos családtagjaival, gyermekeivel maga is dolgozott a szövőszékek mellett, és a pesti vásárokon maga árulta sátrában gyártmányait.

Valeróék hangsúlyozottan az egész pesti selyemgyártóttestület nevében nyilatkoztak. Ennek tagjai nincsenek névszerint felsorolva, de közéjük számíthatjuk talán Beywinkler József hasonló nevű, legidősebb fiát, aki 1781-ben Pesten nyitott kisebb fajta, önálló üzemet. Ezekon kívül valószínűleg még 4–5 selyemgyártó működött Pesten ez időben, így Lenner Tóbiás, a mindössze 4–5 segéddel dolgozó, szegényedő Lemmer Antal, az ugyancsak kisebb műhellyel bíró Herzogh Károly, valamint Graetz Henrik terézvárosi selyemgyártó, akiről csak annyit

tudunk, hogy Mandl pesti kereskedő számára bérben dolgozta fel a töle kapott nyersanyagot 1790-ben. Mindezek közül azonban a Valero-féle manufaktúra volt messze a legnagyobb.³⁰

A Valero-féle beadvány alapkérdésként a nyersanyaghiányból indul ki, s ennek megszüntetéséhez szeretné a nemesség, a »ganze edle Nazion« segítségét megkapni. A hiányon kétféle módon kívánna segíteni. Egyrészt a termelt selyem mennyiségének növelésével, amit különböző adminisztratív és felvilágosító rendszabályok alkalmazásával lehetne szerinte előmozdítani: a megye, a földesúr, a közigazgatási apparátus igyekezzék a parasztot eperfák ültetésére serkenteni; kívülről, így főleg Sappel János selyemtermesztési felügyelő szlavóniai körzetéből pedig hívjanak be manipulánsokat, akik példát mutatnának a falu népének a hasznot hajtó selyemtermelésre, s annak helyes módjaira. Másrészt azonban — és nyilvánvalóan ez az égető probléma — a meglévő hazai nyersanyagmennyiséget kell méltányosabban úgy elosztani, hogy külföldre szállítás helyett elsősorban a hazai szükségletet fedezhesse! A nyersanyagkérdés mögött tehát végeredményben ismét gyarmati jellegű alárendeltségünk kérdése jelentkezik: amíg aránylag bőven volt nyersanyag, addig a hazai üzemeknek is jutott belőle, 1787 után azonban, midőn a török háború alatt a délvidéki selyemhozam igen nagy mértékben csökkent, ugyanakkor pedig a kedvezőtlen időjárás miatt az itáliai selyemtermés is gyengének bizonyult, akkor a meglévő kevesebb nyersanyagot igyekeztek elsősorban az örökös tartományok iparának juttatni. A kamara ugyan tartott Pesten selyemárverést, ezen azonban a tökéreőbb bécsi vásárlók könnyen túllícitálták és maguk alá gyúrték pestbudai versenytársaikat. A helytartótanács ugyan kérte, hogy a magyar fabrikánsok elővételeben és a bécsi árnál 5%-kal olcsóbban kapják meg a nekik szükséges, hazai nyersanyagot, ezt azonban az államtanács minden további nélkül elvetette. A nyersanyag legnagyobb részét külföldi vállalkozók szerezték meg, a pesti üzemeket csökkenteni kellett, úgy hogy a tulajdonképpeni selyemgyártás hosszú hónapokra valósággal leállt Pest-Budán. Valeróék annyira nem merték a szabad versenyt vállalni, hogy továbbra is ragaszkodtak javaslatukban az államkincstár központi felvásárló és elosztó szerepéhez, magánvállalkozóké helyett, csak azt szerették volna valami módon elérni, hogy az állam a már meglévő hazai üzemek ellátásáról is megfelelően gondoskodjék. Azt kívánták, hogy »az állam a belföldi selyemmel elsősorban és az igény teljes kielégítésével a hazai fabrikánsokat láttassa el, és csak nyersanyagának fölöslegével forduljon külföldiekhez«. A nyersanyag hiánya tönkretelheti az üzemeket, és ha idegen selyemkereskedők vagy gyártók a hazaiaknak számukra hátrányos fejlődését megirigylik vagy éppen meg akarják akadályozni, akkor mindenképp arra törekednek, hogy magas helyeken keresztül vigyék a belföldi selyemtermés saját maguknak való megszerzését; ennek következtében a hazai fabrikánsnak nyakát kell szegnie, ahogy azt minékünk, nagy kárunkra, már tapasztalnunk kellett és amitől sajnos a jövőben is tartanunk kell.

Valeróék, akik nem először fogalmazták meg panaszukat a bécsi gazdaságpolitika következményeiről, láthatólag észrevették, mert helyzetüknél fogva észrevehették, e gazdaságpolitika összefüggését az osztrák kapitalizmus érdekeivel. A méltánytalan nyersanyagelosztást nemcsak a pusztá hiányra vezették vissza, hanem az osztrák selyemipar tudatos törekvésére, hogy e hiányt kihasználva és mesterségesen fokozva tönkretegy magyarországi konkurensait. Mivel pedig alárendeltségünk abban is megnyilvánult, hogy a tőkeerősebb külföldi fabrikánsok gyártmányaikkal elárasztják a magyar vásárokat, Valeróék azt javasolták, hogy »a külföldi fabrikánsoknak saját gyártmányaikkal űzött kereskedését nehezsítsék meg, tranzító vámokkal korlátozzák és legfeljebb a tranzító kereskedelmet engedjék meg nekik«. Ezzel lényegében a vámvédelem gondolatát vetették fel, mindjárt hozzátéve azonban, hogy ha ez nem volna keresztülvihető — amint nyilván nem is tartották keresztülvihetőnek — akkor legalább a magyar gyártmányok kivitelének kell az osztrák behozatallal egyenlő jogokat biztosítani. Védvám helyett a kivitel megkönnyítése az egyenlő elbánás elve alapján: a még fejletlen ipari tőke így alkalmazkodik jellemző módon a nemesi mozgalom programjához, amely az erősebb osztrák ipar versenye következtében végső fokon nem sok jót ígért, bár átmenetileg, a küzdelem első szakaszában, a fennálló helyzetenél valamivel mégis jobbnak ígérkezett, legalábbis a tőkeerősebb vállalatok számára.³¹

A tőkeerősség persze igen viszonylagos, hiszen befejezésül Valeróék beadványa is a fabrikánsok tökeszegénységéről panaszkodik, s kér állami támogatást, hitelbe nyersanyagot, és különböző kedvezményeket, így az újonnan érkezőknek polgárjogot és mentességet adóterhek, valamint híd- és útvám alól. Mindezen fő panaszokat és kívánságokat a kisebb vállalatok részéről is aláhúzza azután Höpfinger Jakab egyszerűbb, de a segítés sürgős voltát még élesebben hangsúlyozó beadványa. Höpfinger személyes tapasztalatokra hivatkozik, s arra, hogy minő nehézségekkel kellett megküzdenie, amióta Mária Terézia ideküldte őt »zur ersten Fabriken Errichtung«. Mint Valeróék, ő is a nyersanyagkérdéssel kezdi, kiemelve, hogy »ha az országban komolyan és nemcsak mint eddig pusztán látszólag akarnak fabrikákat, akkor a nyersanyagot ne adják külföldieknek, mint az elmúlt három esztendőben, amivel mind neki, mind Valeróéknak súlyos károkat okoztak! A fennálló harmincadvámot szerinte is »egészen át kell alakítani«, bár ő sem mer végül többet javasolni annál, hogy az idegen áruk ne jöhessenek könnyebben Magyarországra, mint a magyar gyártmányok külföldre. Javasolja, hogy a helytartótanács mellett, attól függően, külön gazdasági bizottságot (eine eigene Comerz Commision) állítsanak fel a fővárosban, tagjai közé pedig vegyenek fel tapasztalt fabrikánsokat, kereskedőket is. E bizottság foglalkozna azután állandóan a nehézségek megoldásával, de az üzemalapításra (külföldről) jelentkezők felülvizsgálatával, elosztásával is. Mert Höpfinger, bár hangsúlyozza, hogy az országban még csak igen kevés üzem található, a fejletlen viszonyokra jellemzően nemcsak bizonyos feltéte-

lekhez akarja kötni az üzemalapítást (így a magistrátus által elismert képzettséghez), hanem szét is akarja irányítani a jelentkezőket az ország különböző városaiba úgy, hogy egy helyre minden gyártási ágból lehetőleg csak egy üzem jusson! A már meglevő, időben és érdemben első fabrikáknak viszont (s itt önmagára is gondol) támogatást, privilégiumot, terhektől mentességet kér, hogy megszilárdíthassák helyzetüket. S ebben megegyezik mind Valeróék, mind Kuny Domokos kívánságával.

A hagyományosan kerámikus családból származó Kuny, akinek apja Lotharingiából került a durlachi, majd a holicsi gyárhoz, előbb Tatán vezetett egy családi üzemet, 1785-től azonban már Budán nyitotta meg majolika-edény fabrikáját, eleinte kis méretekben, de egyre jobban fejlődve, bár utóbb a török háború az ő délre irányuló kivitelének is kárára volt. 1787-ben már üzeme bővítéséhez kért segítséget a budai magistrátustól, valamint saját (már elnyert) adómentességén túl adómentességet üzemének valamennyi alkalmazottja számára is, egyebek közt azon indokolással, hogy főleg külföldiekről van szó, akik másként kedvüket vesztik. Mikor pedig e kérését a magistrátus elutasította, Kuny elhallgatás helyett Pest megyén át kérte, igen határozott hangnemben: II. József parancsolja meg Budának, hogy »necsak őt magát, hanem mindazokat, akik a fabrikában dolgoznak, mentsék fel az adó alól, mert ha ez meg nem történik, iparművészei visszatérnek innen hazájukba és óvni fogják az odavalósiakat attól, hogy egy olyan országba menjenek, ahol alárendelt hatóságok úgy játszadoznak az uralkodó által adott privilégiumokkal és rendeletekkel, mint gyermek a labdával.«³² Ugyanezen kívánságát Kuny most a Bizottsághoz intézett beadványában is elismételte: a bevált, sikert ígérő fabrikáknak privilégiumot és hosszabb lejáratú mentességet kell adni az adó, újoncállítás, elszállásolás, híd- és vámpénz alól, mégpedig az üzem egész személyzetének, és félreérthetetlen rendelkezéssel, hogy a fabrika ne legyen zaklatásnak kitéve és ne kelljen kérvényezéssel pocsékolni a pénzt és az időt. Talán nem tévedünk, ha Kunynak ezúttal is elég egyedülállóan határozott és öntudatos hangnemben előadott kívánságát a mentességgel megtakarítható pusztá pénzösszezen túlmenően részben arra a törekvésre is visszavezethetjük, hogy a hazai feudális jogviszonyok között a nem-nemeseket fenyegető bizonytalanságtól, zaklatástól, alávetéstől úgy biztosítsa önmagát és üzemének személyzetét, ahogy az adott viszonyok közt lehetett: ennek útja a polgári-nemzeti átalakulásig a mentesítés, a kiváltságolás volt. Kiváltságolásra törekedni: lényegében hátra- és nem előremutató jelenség, — e konkrét esetben azonban lehet bizonyos pozitív vonása is. Persze a vitát a budai magistrátus sem hagyta abba, és kísérelésben Kuny kívánságához kapcsolódva sietett megjegyezni — érthető módon — hogy »ilyen mentességet megszabatlan időtartamra nem látnak megadhatónak«, s a megszilárdult üzemnek nyereségéhez mérten kell adóznia.

A kedvezményeket Kuny szerint minden olyan (külföldről érkező) vállalkozó megkapná, aki hozzáértését igazolni tudja, s már bizonyos

egzisztenciával bír. Ő is azt javasolja, hogy az újonnan érkezőket, ha nem akarnak egy már működő üzemben munkát vállalni, más városba kellene irányítani, de azért, mert elcsábítanák a képzett szakmunkásokat másoktól! Tehát nemcsak a piac szűkéről, hanem a képzett munkaerő hiányáról is szó van itt, aminthogy valóban: ha számbelileg megtalálható volt is az országban, nincstelenné vált parasztokból, az amúgyis fejletlen iparhoz szükséges munkaerőmennyiség, kellő minőségben nem volt megtalálható: innen a szakmunkások hiánya, külföldről fogadása, egyik üzemből a másikba csábítása.³³ Kunynak személyes tapasztalatai is voltak: egyik régi munkatársa, Germain Gáspár, aki üzemében hosszabb időn át mint festő működött, különvált tőle, magával csábította Spiró Józsefet, 1790 elején pipa- és kőedénygyártáshoz fogott, és mindenáron igyekezett megakadályozni, hogy Kuny megkapja azt a tíz évre szóló privilégiumot, melyet éppen az új konkurrencia miatt szorgalmazott az udvarnál 1791 tavaszától. E vitában a budai tanács inkább Kunyt támogatta, aki 1792 elején meg is kapta a kiváltságos üzem jogát 6 esztendőre, Buda és Pest városára. De az átcsábítás ettől függetlenül is gyakori jelenség volt, éppen ezért Kuny a kötelező felmondás bevezetését javasolja. Ezenkívül azt, hogy a télen át az üzemben dolgozó munkások nyáron is maradjanak munkahelyükön, egészen szüret idejéig. De panaszkodik azért is, hogy a tanuló gyermekek kitanítása sokba kerül, de még az érte járó 42 forintokat is alig tudják megkapni; ismeretes, hogy a hatóságok árvákat, katonagyermeket irányítottak e pestbudai üzemekbe, így Valeróékhoz is, bizonyos összeget adtak az üzem tulajdonosának, aki e gyermekeket munkára betaníttatta és dolgoztatta.

Bár Kuny legbővebben — adott helyzetéből érthetően — a munkaerő kérdésével foglalkozik, a többi beadványnál nem kevesebb határozottsággal mutat rá a vámrendszer súlyos következményeire, a hazai iparfejlődést gátló hatására. Javaslatáiban foglalható össze, hogy az osztrák árukat ne lehessen, mint eddig, minden akadály nélkül az országba hozni: olyan árukra, melyeket már belföldön is gyártanak, komoly behozatali vámot kell kivetni.

Persze Kuny és Valeróék személyében a jelesebb, tapasztaltabb fabrikánsok fejtették ki véleményüket. Nyilván voltak, akik kisebb körben, szűkebb perspektívával, ennyire sem tudták a dolgok összefüggését felmérni. A pesti beadványok szerzői között is akadt egy, Bakál Athanáz gyapjúszövetgyártó, aki rövid véleményében a hitel- és tőkehiány meg a feudális jogviszonyok bizonytalansága mellett a bor olcsóságát is felsorolja az iparfejlődés akadályai között (mert így sokan részegek s rosszul dolgoznak), a vámrendszer helyett pedig mindössze arra panaszkodik, hogy a vásárlók lenézik a hazai árut s előnyben részesítik a külföldit!³⁴ Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy az ipari tőke főbb pestbudai képviselői meglehetősen egybehangzóan és lényegében véve országos érvénnyel igyekeztek az osztrák gazdaságpolitika szorításában fuldokló, fejletlen ipar súlyos problémáira rávilágítani.

A kereskedelmi tőke, mely történetileg általában jóval megelőzte az ipari tőke kialakulását, érthető módon (és az elmaradottság jeleként) túlsúlyban volt, és az eredeti tőkefelhalmozás sajátos, hazai viszonyai között és a bécsi gazdaságpolitika ellenére is valamivel jobban kifejlődött Magyarországon. E fejlődés persze igen viszonylagos, de mégis kimutatható. Az osztrák állandó, belső piac kialakulása és (járulékosan) a XVIII. század háborús konjunktúrái ösztönző hatással voltak a hazai kereskedelemre, bár ugyanakkor természetesen bizonyos fokig profilírozták is azt a terménykivitel és hadiszállítási irányában. Pestbuda e fejlődésben egyre jelentősebb, központi szerepet vitt — elég e vonatkozásban Almásy Pál kerületi biztos 1787-i jelentésére utalnunk,³⁵ — s ez érthetővé teszi, hogy azon fontosabb beadványok, melyeket a kereskedelmi tőke pestbudai képviselői juttattak el a Bizottsághoz 1791-ben, speciális helyi problémákon túlmenően országos viszonylatban is elég jellemző képet adnak egykorú kereskedő polgárságunk törekvéseiről, problémáiról. Nem meglepő, hogy a pesti kereskedőtestület már idézett véleménye, a *Beschwerden*, bizonyos vonatkozásokban összesítve nyújtja azon főbb észrevételeket, melyekkel az ország különböző részeiből befutó többi, hasonló beadványban találkozunk.

A *Beschwerden* azonban eredetileg nem a Bizottság számára készült, hanem egy évvel korábban. Keletkezésének körülményei a polgárság és a nemesi mozgalom, illetve az udvar viszonyának kérdéséhez vezetnek bennünket vissza az 1790-i országgyűlés első szakaszában. E kérdéssel külön tanulmányban Mályusz Elemér foglalkozott először részletesebben. Szerinte a városi polgárság azért értett egyet 1790 tavaszán a nemesi mozgalommal, mert a maga részéről is örült II. József rendszere bukásának.³⁶ Amellett, hogy a magistrátusok, a tanácsok soraiban sok nemesi származású polgár ült, s e felső réteg nem szívesen fogadta meglevő hatalmi helyzetének megnyirbálását a központosító, jozefinista rendszer exponensei által, Mályusz különösen azt emeli ki lényeges momentumként, hogy a kereskedő polgárság főleg az anyagi érdekeit sértő, 1787 elején kiadott házalási pátens és ennek nyomán a zsidó kereskedők feltörő konkurrenciája miatt fordult szembe II. Józseffel. A polgárság és a nemesi mozgalom közös alapja tehát eszerint a jozefinista újítások elleni tiltakozás, közelebbről a zsidók kérdése lett volna. Mályusz szerint ez utóbbi fejeződik ki Pest, Buda és más városok egykorú mozgalmában és irataiban, a *Beschwerden* szövegében éppúgy, mint a temesvári kereskedők beadványában. E közös frontot felső beavatkozás: II. Lipót titkos szolgálatának, közelebbről Hoffmann Lipót Alajosnak működése bomlasztotta fel 1790 nyarán: az udvar a nemesi mozgalom ellensúlyozására igyekezett azt az előnytelen visszhangot kihasználni, melyet a nemesi országgyűlésen elhangzott, súlyosan feudális szellemű javaslatok (pl. hogy nem-nemes ne viselhessen hivatalt) keltettek a polgárság körében; ezért fordult e kereskedő polgárság »váratlanul« a nemesi mozgalom ellen.

Kétségtelen mármost, hogy a házalásnak szabad útát engedő 1787-i pátens ellen azonnal felzúdultak a hazai s nem utolsósorban a pesti kereskedők. Az is kétségtelen, hogy ebben a zsidók konkurenciájának kérdése is nagy szerepet játszott. Már a pátens évében éles vita folyt Pest város és a helytartótanács között az óbudai zsidók házalásának megengedése, illetve meg nem engedése tárgyában. A pesti kereskedelmi testület 1788 elején panaszait és kívánságait kérvényben juttatta el Bécsbe Liedemann Sámuel és Gamperl Ignác útján. Bármily élesen nyilatkozott is meg azonban e téren a különböző kereskedőtestületek egész sora 1790 körül és még jóval utóbb is, mégis elfogadhatatlanul téves ezt: a zsidók kérdését így külön kiemelve, izolálva a központba, a legfőbb helyre tenni, valamennyi többi kérdés elé, vagy éppenséggel benne keresni a polgárság és a nemesi mozgalom közös frontjának alapját és legfőbb okát 1790-ben. Utaljunk itt egyelőre csak arra, hogy magában a *Beschwerden* szövegében sem kap főbb helyet és nagyobb hangsúlyt ez a kérdés, mint a többi konkurenciának, főleg az osztrák versenynek, a bécsi gazdaságpolitikának és a magyar kereskedelem alárendelt, kifosztott állapotának kérdése, sőt ellenkezőleg!

Más hasonló, egykorú irattal együtt a *Beschwerden* is azon ellentmondó vonásokat tükrözi, melyek a hazai polgárságot éppen fejletlensége következtében jellemezték. E polgárság szeretne előre jutni, megszabadulni fejlődésének korlátaitól, de gyengesége miatt ugyanakkor maga is görcsösen kapaszkodik régi korlátokba, és kiváltságokat, konkurrensék és kontárok ellen hivatalos védelmet keres, mert enélkül egy percig sem érzi magát biztonságban. Értzi a gyarmati és a feudális elnyomás súlyát, de erőtlensége következtében képtelen arra, hogy önálló programmal lépjen fel, hogy egybekapcsolja a polgári és a nemzeti szabadságot vívandó harcot (amire nagy részben német volta miatt sem volna alkalmas), vagy hogy éppenséggel a vezetés legcsekélyebb igényével lépjen fel. Van, ami a nemesi mozgalom mellé állítja, és van, ami a hazai feudális elnyomás ellen fordítja: így azután hol a nemesi mozgalom, hol az udvar felé próbálja kinyújtani kezét aszerint, hogy melyik problémát érzi súlyosabbnak és honnan remél inkább megértést és támogatást. Igénytelen ahhoz, hogy követeljen, de arra megvan már az igénye, hogy a maga dolgaiban politikai szempontból is meghallgassák, hogy mások vezetése alatt bár, de ő is szóhoz juthasson.

A pesti kereskedőtestület 1790 június végén, tehát a Hoffmann-féle akció kibontakozása előtt határozta el, hogy kívánságait írásba foglalva Liedemann Sámuel Jánossal Bécsbe küldi, II. Lipóthoz. Tudjuk, hogy Liedemann augusztus 1-én számolt be útja eredményéről, arról, hogy az uralkodó (az adott politikai taktikának megfelelően) ötnegyed órán át beszélgetett vele és társával, és jóakarataról biztosította őket. A *Beschwerden* keletkezését tehát 1790 júliusának első felére kell tennünk. Szerzői a bevezetésben bizonyos csalódottsággal fejtik ki, hogy a kereskedő polgárok mellőzést tapasztalnak, pedig a kereskedelem elég fontos volna ahhoz, hogy az országgyűlésen is foglalkozzanak velük, hogy

javaslataikat ne kezeljék lenéző hallgatással, hanem legalább szálljanak komolyan vitába velük, — hiszen a vitából úgyis kitűnik majd, mennyire a kereskedelemről függ egy ország gazdagsága, mint ahogy Magyarország is azért szegény, kedvező természeti feltételei ellenére, mert »a kereskedőt megvetik«, tisztességtelen foglalkozásúnak (occupatio inhonesta) tekintik, és »ott nyomják el, ahol tudják«. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hosszú beadvány zárószavai pedig egyenesen II. Lipóttól remélik, hogy toszkánai uralkodásának mintájára a természettől megáldott Magyarországot sem fogja »az eddigi sötétségben hagyni, s jósága és nagy tapasztalatai a magyar kereskedőt is arra az útra vezetik, melyen az önmagát és a hazát boldoggá tudja és fogja tenni«, — és ha tudjuk azt is, hogy ez : Lipót toszkánai kormányzatának dicsőítése és ezzel kapcsolatban illúziók, a polgárságnak kedvező reformok várása az egykorú monarchikus demokratizmus irodalmának, főleg Molnár János pesti evangélikus lelkész iratainak volt jellemzője s egyúttal érve a nemesi mozgalom ellenében, — akkor nyilvánvalóan az a benyomásunk támad, hogy a *Beschwerden* elsősorban a hazai feudális rendszer ellen íródott. Csakhogy mindjárt a bevezető sorok után, az elnyomás legelső példájaként az szerepel, hogy a bécsi kereskedők korlátlanul üzletelhetnek Magyarországon, nemcsak a pesti, pozsonyi vagy debreceni nagy vásárokon, hanem azokon kívül is, míg a magyarországi kereskedőt viszont külföldiként kezelik és korlátozzák az örökös tartományok határain!

A továbbiakban a pesti beadvány külön foglalkozik a kiskereskedők és a nagykereskedők problémáival. Az utóbbiak támogatását láthatólag különösen szíven viseli, bár részletesen és első helyen tárgyalja a kiskereskedelem akadályait is, abból kiindulva, hogy száz kereskedő közül egy is alig akad, akinek komolyabb, nagyobb vállalkozáshoz módja volna. A szöveg összeállítói láthatólag igen fontosnak tartották e különböző kategóriák határozott lerögzítését, ettől remélve, hogy valami »jó rend« alakul ki; mert hangsúlyozzák ugyan, hogy a kereskedők számát lehetetlen korlátozni, az a véleményük azonban, hogy minden üzletág körül túl sokan nyüzsögnek. Szerintük három fő kategóriára van szükség. Ezek : a nagykereskedő, a kiskereskedő (Allaminutisten) és a szatócs (Kreissler, Krämer). Az utóbbiak a köznép legegyszerűbb szükségleteit elégítenék ki, a kiskereskedők feladata pedig egy-egy adott helységben egy bizonyos üzletág (posztó, rőf, vas vagy fűszer) ellátása volna. A nagykereskedő feladata viszont : a hazai terménykivitel lebonyolítani, hozzá új külföldi piacot szerezni, emelni a termények minőségét, ezen túl azonban a hazai iparcikkek kivitelével is foglalkozni. Sőt a kereskedelmi tőke a jövő perspektívájában már az ipari befektetés felé tekint, s programpontjai közt ott szerepel »hazai fabrikák és manufaktúrák alapítása és tökéletesítése«, valamint, természetesen, a szükséges külföldi nyersanyag behozatala is a hazai ipar számára! Mindezt követik még különböző biztosító szabályok, nemcsak arról, hogy minden kategóriához megfelelő tőkével és képzettséggel kell rendelkezni, hanem — másik kezükkel mégjobban a múltba, hátrafelé kapaszkodva —

arról is, hogy egy helységben mindenki csak egy boltot nyithasson. Ettől várják a pestiek a kereskedők becsületének, az állam által politikailag is elismerendő fontos szerepének biztosítását!

Egyelőre azonban vissza kell térniök a szegényes jelenhez, mindenekelőtt a kiskereskedők bajaihoz, s azok közt is elsősorban a házalókhoz, akikből szerintük minden boltosra legalább 50 jut. Hosszú listán sorolják fel a házalók különféle neveit és az áruhamisítás, mérlegcsalás, és más visszaélések mindazon fellelhető és érvként felsorakoztatható fajtáit, melyek a házalókkal kapcsolatba hozhatók. Kezdi a sort a sáfrányos parasztok (Safransbauern), akik főleg fűszerrel üzletelnek, folytatják a kucséberet (Gotscheber oder Krainer), azután a felvidéki vásznások, a bécsi kisebb fabrikánsok ügynökei, de nem »kevesebb kárt okoznak a bécsi kereskedők, akik a vásárokon kívül is kereskedelmet űznek, főleg ami Pest sz. kir. várost illeti«, továbbá olyan mesteremberek, akik nem saját gyártmányaikat árulják (pl. a kovács vasárukat), a sátoros kufárok és kofák, majd ezután a zsidók, akikkel szemben az említett vádakon kívül az uzsorát is felhozzák, mint amely tekintélyes nemesi családoknak is nagy veszedelmére van: de egyébként is óva intik a nemes birtokosokat a zsidó terménykereskedőkkel mindenféle kialakult, szoros kapcsolattól, újabb jeléül nemcsak a konkurrensok összeütközésének, hanem annak is, hogy mennyire nem itt keresendő a közös platform a polgárság és a nemesi mozgalom között. Folytatják azután a sort a császári hivatalokkal, állami intézményekkel — így azzal, hogy 1789-ben a kereskedőknek eltiltották a dohánykivitelét, de az osztrák Pachtung mégis eszközölt szállításokat Lengyelországba, a kamara pedig Selmeceen kicsinyben is kereskedik fémárukkal — s bevégez a káros verseny azon fajtájával, mely az új fabrikák jó gyártmányai elől veszi el olcsó, de rossz utánzatokkal a levegőt: így pl. Forgách Miklós rozsolis-üzemet rendezett be, ellátta Triesztből hívott szakmunkásokkal, erre most fogadósok, házalók versenyt pancsolják gyenge utánzataikat, hogy a divatot kihasználják. Alig győzzük végigolvasni a csokorba szedett panaszokat és nyomukban a javasolt szigorító, erősen retrográd jellegű rendszabályokat a vásárok számának, a vásárra érkező idegen kereskedők tevékenységének vagy a kereskedői jog megszerzésének korlátozásáról!

Almásy Pál Magyarországi kereskedelméről 1790-ben írt sorai az új iparosok elől elzárkózó céhekkal együtt azt is elítélik, amit »pesti kereskedők nyomtatott kis munkája mond a felvétel megszigorítására a nagyobb és kisebb kereskedőknek kategóriákba osztását, a külföldieknek, zsidóknak a házalástól való eltiltását stb. illetően«, azzal, hogy az ilyen törekvések »ellenkeznek a kereskedelem általános szabadságával« és a fogyasztó közönséget könnyen »kevesek monopóliumának martalékvává« tennék.³⁷

De ha mindezen átestünk, a további javaslatok megint bizonyos figyelmet érdemelnek. Itt a *Beschwerden* azt kifogásolja, hogy eddig mindent Bécsből intéztek s a magyarokat meg sem kérdezték, hogy ami

Ausztriának esetleg jó, az alkalmazható-e Magyarországon is az ország és kereskedőinek sérelme nélkül. »Az ilyen intézkedések mindig inkább Ausztria, és főleg Bécs mint főváros, semmint Magyarország előnyére szolgáltak; ennek oka nyilvánvaló, hiszen ha Magyarország saját kereskedelemmel bír, megszűnik a bécsi kereskedők aranybányája lenni. Mivel pedig Magyarországot ez ideig eleget nyomta el a bécsi kis- és nagykereskedelem, most szükségesnek látszik, hogy levegyék a láncokat a magyar kereskedőről«, persze nem visszatorlás mellett, hanem úgy, hogy a két kereskedelem: a magyar és az osztrák ezentúl »élni hagyja« egymást. Ennek biztosítására a pestiek most külön magyar kereskedelmi tanács (Kommerzial-Kollegium) felállítását javasolják Pesten mint fővárosban, élén egy gazdasági ügyekben is járatos államférfival (aki egyúttal a szintén igen szükséges kereskedelmi törvényszéket is vezethetné), tagjai közt pedig legalább fele számban kereskedőkkel.

E tanácsban persze a nagykereskedők foglalnának helyet, akik a javaslat végén, az alsóbb kategóriákat mellőzve külön kedvezményeket kérnek önmaguknak. Ezek közt mindjárt az első az, hogy a nagykereskedőt »személyében, családjának a nemesi rendbe való emelése nélkül, valóságos nemesnek tekintsék és kezeljék vagy hogy érthetőbben fejezzem ki magam: személyének és tulajdonának különleges biztonságot nyújtsanak«. Adjanak továbbá neki helyet és szavazatot az országgyűlésen, hiszen az ő munkássága kell ahhoz, hogy »Magyarország eddigi sötétségéből kereskedő állammá« emelkedhessék. Megint utalnunk kell itt arra, amit Kuny Domokos javaslatánál mondtunk: a kiváltság feudális intézmény, de itt bizonyos mértékig burzsoá, tőkés törekvések védelmét is hivatva volna szolgálni a feudális erőkkel szemben, amint-hogy a kívánság megfogalmazásában is érezhető valami polgári öntudat. A további kívánságok közt szerepel azután, hogy a magyarországi nagykereskedők is kapjanak kincstári hadiszállításokat, s vehessenek nemesi vagy kamarai birtokot, azon feltétellel, hogy azt fabrikák alapítására vagy nemesített termények előállítására használják. Az egész beadvány befejező részének pedig a közlekedés és utak javítása, tőzsde és bank alapítása mellett a vámkérdés a fő témája.

Liedemannék az udvar, II. Lipót számára fogalmaztak, s így taktikából még akkor is erősen kompromisszumos javaslatokkal kellett volna fellépniök, ha egyébként — amit nincs okunk föltenni — szándékaik jóval radikálisabbak lettek volna. Siettek is méltányosságot hangsúlyozni Ausztria iránt, és hosszan bizonygatni, miért nem tartanak azokkal, akik teljesen szabad behozatalt követelnek minden külföldi árucikk számára. Szerintük ez kárt okozna az örökös tartományok iparának, nekünk viszont nem használna, hiszen a hazai terménykivitel számára nem tudnánk biztosabb s könnyebb külföldi piacot szerezni Ausztriánál, iparunk pedig nem állná a szabad versenyt. Méltányosság — egyenlő bánásmód — egyforma jogok egyazon uralkodó alattvalói számára — persze még e Bécshez alkalmazott formulákból is az következik, hogy »Magyarországot ne kezeljék többé olyan mostohán az örökös tartomá-

nyokhoz képest, mint eddig», tehát hogy változtatni kell a gyarmati jellegű gazdaságpolitikán, még ha szerény mértékben is: a magyar terményeknek akadálytalan kivitelét kell biztosítani az örökös tartományok felé, Galíciát beleértve, azután az osztrák ipar által még nem megfelelően vagy egyáltalán nem gyártott cikkeket szabad legyen külföldről behozni, mégpedig magyar kereskedőnek is, bécsi közvetítés nélkül. Sőt következik az is, hogy a vámjövendelmek az uralkodónak magyar és ne osztrák kincstárába fizetődjenek, hogy az országnak önálló vámadminisztrációja vagy éppenséggel saját vámtarifája legyen... Márpedig mindez szelídített, megalkuvó formában is elfogadhatatlan a bécsi udvar számára, mely az osztrák kapitalizmus érdekeit is képviselte, s melynek egyáltalán nem volt szándékában komolyan foglalkozni a magyarországi polgárság problémáival azon túl, hogy 1790 nyarán átmenetileg felhasználta őket a nemesi mozgalom ellenében. Hoffmannak az udvar megbízásából a városokban köröztetett, polgári jogokat követelő, kész felségfolyamodványaira Pesten kívül csak tíz helyen sikerült aláírásokat kapnia, és még e pusztá aláírásokat is szívesebben visszavették volna tulajdonosaik ősszel, mikor kezdtek észrevenni, hogy az udvar sorsukra hagyta őket, — így történt például Pesten, ahol Borárosék szigorúan nyomozni kezdtek a mozgalom résztvevői után. Mérei Gyula helyesen mutat rá,³⁸ hogy ezt az ingadozó polgári réteget azért nem sikerült Bécsnek komolyabban a nemesség ellen fordítania, mert az adott gyarmati helyzetben az árutermelés útjára lépő nemesség és a kereskedő polgárság érdekeinek közössége erősebb volt annál, ami szétválasztotta őket, vagy ami e polgárságot az udvarral fűzte össze. Liedemannék, miután 1791 tavaszán — újra a konkurrencia ügyében — ismét II. Lipótnál járva hiába próbálták a pesti testület számára helyet biztosítani a Kereskedelmi Bizottságban,³⁹ végül is beküldték az utóbbihoz egy évvel korábban készült beadványukat. Jellemző, hogy ez a beadvány, bár a kontárok, konkurrenszek elleni kívánalmaiban nem egyezett a nemesi állásponttal, több lényeges elemében még mindig közelebb állott ahhoz a bizottsághoz, mely ekkor még többségében a nemesi-nemzeti mozgalom gazdaságpolitikai törekvéseit képviselte, mint azon bécsi udvar álláspontjához, melynek számára eredetileg fogalmazták.

A többi pesti kereskedelmi vonatkozású beadvány közül a Natorp—Schimmer-féle ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy Magyarországot alárendeltségéből az Ausztriával való egyenjogúság állapotába kell fölemelni, s lehetővé tenni a külföldi cikkek közvetlen behozatalát, Bécs közbeiktatása nélkül. Egyébként szintén javasolja a nemesre és polgárra egyenlően hatályos kereskedelmi törvényszéket, a továbbiakban pedig a szállítási és útviszonyok rendezését, s két hatalmas útvonalat vetít a jövő térképére: az egyik Pozsonyt köti össze Temesváron át Brassóval, a másik Fiumét Kassával és Duklával; a kettő Pesten, mint az ország központjában metszi egymást. Az északi útvonalon Lengyelországot akarja ellátni Magyarországon átmenő levantei árukkal az Ofenheimer-

féle javaslat, mely Liedemannék szigorító, korlátozó óhajaival szemben a korlátok bizonyos lazítását kívánja: a jobbmódúaknak valláskülönbőség nélkül akadálytalan letelepedést, polgárjogot adna a városokban (Hollandia példájára), sőt bizonyos korlátok között a házalást is megengedhetőnek tartja, mint szegényebb elemek egyetlen kereseti forrását. Azt viszont ő is szigorúan előírja, hogy idegen kereskedő egy-egy helységben csak a vásárok idején árulhasson, és Liedemannékkal egyezően ragaszkodik ahhoz, hogy az általa is sürgősnek ítélt kereskedelmi törvényszék ülnökei közé csak nagykereskedő juthasson, s hogy keresztülvigyék a nagy- és kiskereskedők kategóriáinak szétválasztását. A kereskedelmi törvényszéket (egy elnök és négy assessor részvételével) Pesten, és természetesen oly módon kívánja berendeztetni, hogy annak mágnás, nemes, katona is alá kell vesse magát. Viszont mondhatni, ő az egyetlen, aki nem tér ki az osztrák vámrendszer elleni panaszokra, és a hazai iparfejlesztés nehézségeit olyan formában ecseteli, mely már inkább lebeszélésnek hat. Legfőbb érve az, hogy már amúgy is késő; az örökös tartományok ipara a külföldi behozatalt is pótolni tudja, s vele az új, nyilván erőtlenné kezdemenyézések nem volnának többé versenyképesek Magyarországon. Az egyetlen lehetőséget abban látja, hogy ha az osztrák fabrikáknak megtiltánák, hogy áruikkal közvetlenül felkeressék a magyarországi vásárokat, mert akkor részben esetleg áttelepülének Magyarországra. Elég valószínűnek látszik, hogy Ofenheimer egyénileg osztrák iparcikkek Magyarországra közvetítésében volt komolyabban érdekelve, — erre vall, hogy egy ponton mégis élesen felszisszen és beavatkozást követel: ott, hogy egyes osztrák fabrikák a hazai kereskedők mellőzésével, közvetlenül is kezdenek a hazai piacra árut szállítani! Annál határozottabb viszont a vámkérdésben a Skerlecz által megöregített Mandl-féle beadvány, mely élesen rámutat, hogy a magyar kereskedőnek így tönkre kell mennie: a bécsi fabrikáns ön kereskedő monopolisztikus helyzetben, akadálytalanul kereskedhet osztrák árukkal Magyarországon, a magyar kereskedő ugyanezt nem teheti az örökös tartományokban, külföldi árucikkekhez is csak bécsi közvetítéssel juthat. A magyar kereskedő »az osztrák kereskedő áldozata«. A vámrendszer akadályozza a magyar gabona és élőállat kivitelét, gyapjunk sem juthat rendesen Bajorországba, dohánykivitelünkre pedig Ausztria hivatalosan teszi rá kezét... Lényegében véve nyilvánvalóan ezt az álláspontot és nem az egyéni kivételeket kell országos viszonylatban jellemzőnek tartanunk. Ez: a magyar kereskedelem alárendelt, kifosztott állapota elleni panasz, s vele a vámrendszer elleni tiltakozás ott van már az ország valamennyi kereskedőterületének: a pesti, budai, pozsonyi, győri és más kereskedőknek 1780-ban Mára Teréziához benyújtott közös fölterjesztésében,⁴⁰ aminthogy alapmotívuma ez ekkor, 1791-ben a Bizottsághoz mindenfelől befutó iratok legnagyobb részének is.

Buda város magistrátusának levele közelebről csak a bor értékesítésének problémájával foglalkozik, ami nem meglepő, ha tudjuk, hogy a város lakosságának többsége az egész XVIII. századon át a borterme-

lésből élt, s hogy a város fő jövedelmét a század végén sem annyira az ipar és kereskedelem, mint inkább a bortermelés adta, annak ellenére hogy a kiviteli lehetőségek csökkenésével a válság jelei itt is bekövetkeztek. A városi hatóság, melynek soraiban szintén ott ültek a személyesen érdekelt szőlőbirtokosok, már a század eleje óta igyekezett az egész szőlőkultúrát és borkereskedelmet saját ellenőrzése alá vonni.⁴¹ Most régi szokás szerint borhamisítókra és konkurrensokra panaszkodtak, főleg azonban arra, hogy a borkivitel súlyos vámok akadályozzák az örökös tartományok határain. Azt kívánták, hogy a magyar bor kivitele ne legyen nehezebb, mint az osztrák boré, hajón is történhessék (ami tiltva volt), és hogy a budai szekeresek és hajósok borszállításból hazatérve hozhassanak magukkal külföldi termékeket.

Itt is megszólal tehát a főmotívum, de erősen helyi problémákon át, szűk körben. Buda kereskedőiről emiatt még joggal hihetnénk, hogy elzárkóztak az aktuális nagy problémáktól, ha nem figyelnék fel arra, hogy éppen ők mellékelték és juttatták el a Bizottsághoz a valamennyi közt talán legérdekesebb, legjellemzőbb iratot, melyet fent (2/a alatt) *Commentatio* címen idéztünk. Mellékelték pedig azzal a megjegyzéssel, hogy ebben találni meg mindazt, amit a kereskedelem helyi és országos vonatkozásaiban és amit a vámrendszer, a más tartományokkal való egyensúlyi helyzetbe emelés problémáját illetően ők maguk alapvetőnek, iránymutatónak tartanak.

A *Commentatio* részletességben messze elmarad több más irat mögött. Céljának azonban így felelt meg: ez az irat 1790 májusában, tehát a nemesi mozgalom tetőpontján, az országgyűlés köszöbén az egész ország valamennyi kereskedőtestülete nevében igyekezett a kereskedő polgárság kívánalmait a nemesség felé tolmácsolni, a nemesi mozgalom támogatását a hazai kereskedelem ügyé számára megnyerni. Ennél világosabban egyetlen más egykorú iratunk sem kísérelte meg a kereskedő polgárság és az árutermelő nemesség érdekközösségét olyan formában, olyan érveléssel kifejtteni, mely valóban beleillett a nemesi-nemzeti mozgalom irányvonalába, valóban hathatott nemesi olvasókra. Annyira tudatos és találó ez a törekvés, hogy a késői kutatóban önkéntelenül felmerül az az adatok hiányában ellenőrizhetetlen, bizonyíthatatlan gondolat, hogy az irat készítésénél a szerző nem kapott-e tanácsokat a nemesi mozgalom azon szárnyáról, mely a gyarmati alárendeltség elleni küzdelemben maga is figyelembe igyekezett már venni a hazai kereskedelem, a kereskedő polgárság törekvéseit.⁴² Ma már — vagy még — nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy milyen akció állott az irat mögött, csak utalhatunk arra a tényre, hogy valamennyi kereskedőtestület nevében látott napvilágot, méghozzá egyszerre több nyelven, így kimutathatóan egy német verzióban⁴³ is, melyet irodalmunk eddig külön, önálló iratként tartott számon, s melyet egyesek szintén a pesti Liedemann Sámuelnek vélték tulajdoníthatni.⁴⁴

Ismételjük: ügyesebb, taktikusabb érveket egyetlen más irat sem hoz annak érdekében, hogy a nemességet megnyerje a kereskedelmi,

s vele a polgári érdekek képviselésének. Kiindul abból, hogy a mezőgazdaság és a kereskedelem összefüggenek: az előbbi forrása (fons et origo) minden gazdagságnak, az utóbbi viszont támasza, segítője a mezőgazdaságnak. »Drága hazánk Magyarország« — folytatja az irat a nemesi-nemzeti mozgalom jellemző hangszerelésében — szinte minden más országot felülmúl termékenységével, és fölöslegére rá is szorulnak természetűl kevésbé megáldott szomszédai. A magyar kereskedelem azonban mégiscsak gyermekcipőben jár, terményeink hitvány áron kelnek el, idegenek kereskednek velük. Bárhogy igyekszik, a magyar kereskedő »csak névleg nevezhető kereskedőnek, igazában csak a bécsiek faktora«. Szomszédaink minden erővel arra igyekeznek, hogy kereskedelmünket elnyomják, »kezünkéből kiragadják és Ausztriától függővé tegyék«. Valahányszor új, s mindig magasabb vámtarifát írnak elő Bécsben, az mindig még nehezebbé teszi helyzetünket, s a dohánykiviteli tilalom mutatja, hogy e folyamat még nem állt meg, még rosszabbra is el lehetünk készülvé.

A birtokos nemes már ezt is jól megérti, de méginkább hatással lehet rá az, ami ezután következik: hogy e rendszer nemcsak a kereskedőket fosztja ki, hanem mint fő vásárlókat és eladókat, elsősorban, bár közvetve, nem nyíltan, magukat a nemeseket terheli. Hiába tartja a nemes fő kiváltságának az adómentességet, ha így kerülő úton Bécs mégis keményen megadóztatja! Ha tehát most a nemesség ősi jogait, szabadságait visszaköveteli, — követelje vissza azt a helyzetet is, amikor III. Károly idején még csak 5% volt a vám! E visszafelé tekintésre persze a nemesi mozgalom sajátos természete miatt van itt szükség. »Elég hosszú ideig viseltük idegenek szomorú igáját, kellett néznünk mély fájdalommal hazánk kereskedelmének süllyedését.« Most azonban bíznak benne a kereskedők, hogy a rendek a törvényeknek megfelelően és saját érdekükben védelmükbe veszik ezt az ügyet!

A tényleges javaslatokra térve a *Commentatio* a legelső, legsürgősebb teendőnek új vámtarifa készítését tartja, — de hozzáértő magyar kereskedők bevonásával, és immár nem Bécstől, hanem az ország eljövendő új, saját vámigazgatásától (*directio telonialis*) függően. A »hatalmasok cselszövényei« — írja — nyilván felzúdulnak e program ellen, mégis keresztül kell vinni, és az egységesen 5%-ban maximált vám ellenében szabadon meg kell engedni mind a behozatalt, mind a kivitelt. A szerző itt Anglia példájára hivatkozva, smithiánus okfejtéssel beszél arról, hogy minden országnak azt kell előállítania és továbbadnia, amire ő a legalkalmasabb. Ha tehát az osztrák áruk jobbak, akkor továbbra is azokat fogjuk vásárolni, csak éppen a »gonosz egyeduralmat« (*turpe monopolium*) nem akarjuk tovább viselni, azt, hogy Ausztria rossz minőségű áruit is velünk vétesse meg, önkényes áron. Innen van azután — teszi hozzá az irat — hogy hazánkban, mely pedig olcsóbb megélhetése és nyersanyagviszonyai miatt Ausztriánál alkalmasabb volna fabrikák alapítására, nem fejlődik az ipar; az örökös tartományokból akadálytalanul árasztanak el bennünket osztrák, cseh, morva kereskedők iparcikkekkel, a hazai nyersanyagot kiviszik és készáru formájá-

ban drágán kell azt visszavásárolnunk. Az irat persze jellemzően a kereskedelmi tőkét képviseli, így a hazai ipar nekilendítésére elegendőnek tartja alárendeltségünk felszámolását, az *aequalitas*, az örökös tartományokkal való egyenjogúság (és vele a szabad verseny) biztosítását, — melynek megokolásánál Liedemannékhoz hasonlóan azzal érvel, hogy egyazon uralkodó különböző országai ugyanolyan, egyenlő jogokkal kell hogy bírjanak.

V

A XVIII. század végének hazai gazdaságpolitikai mozgalmában, a polgárság fejletlensége következtében, az árutermelés útján haladó birtokos nemesség vezetőszerepe jut kifejezésre.⁴⁵ Az egykorú gazdaságpolitikai irodalom is elsősorban a terményei számára piacot, értékesítési lehetőséget kereső földesúr érdekeit képviseli. Innen fiziokrata vonásai, s innen az, hogy központi problémaként azzal foglalkozik, miként lehetne az értékesítés akadályait, s ezek sorában a legfőbb akadályt: a gyarmati jellegű vámrendszert elhárítani. Az adott helyzetben mindez lényegileg azon fő történelmi feladat irányába esett, melyet fejlődésünknek meg kellett oldania: ez a tökéletes termelés feltételeinek megvalósítása volt, amihez természetesen a gyarmati rendszer felszámolására, sőt — az iparfejlesztés érdekében — bizonyos protekcionista rendszabályokra volt szükség. A földesúr persze lehet nagybirtokos főnemes: ez esetben, ha óhajtja is a korlátok lazítását, a terménykivitel könnyítését, az iparfejlesztését általában nem támogatja, sőt meglévő pozícióját védve, hamar hajlandó a szabadkereskedelem smithiánus bajnokaként is föllépni, hogy annak érveivel az iparosodás követelményei ellen védekezhessék. Nem nehéz bennük azok elődeit felfedeznünk, akik utóbb a smithiánus elvektől 1842-ben már elforduló Kossuthal szemben továbbra is ragaszkodtak Dessewffyék és az agrárkapitalista nagybirtok programjához. A köznemesség számára természetesen szintén az értékesítés problémája volt a legfontosabb. Ennek megoldásához azonban az ő esetében a külső piacon túl végső fokon már a belső piac kifejlesztésére is szükség volt.

Mindez világosan tükröződik abban az irodalomban, mely a nemesi mozgalom kifejlődését és 1790 tavaszán tetőpontra jutását kísérte. Régebbi kutatásunk a részleteiben fel nem tárt nemesi-nemzeti mozgalom központjába a közjogi alkotmányterveket, ócsai Balogh Péter és társai szerepét szerette állítani, és ma is olvasunk olyan véleményt, mely szerint a gyarmati helyzet felismerése egyedülálló lett volna Berzeviczy Gergelynél és Hajnóczy Józsefnél.⁴⁶ A valóságban a tulajdonképpeni röpiratokon túlmenően még egykorú szépirodalmunk is sűrűn visszhangozza azokat a törekvéseket, melyeket a kibontakozó nemesi mozgalom, főleg pedig annak Forgách Miklós által vezetett, viszonylagosan haladóbb szárnya képviselt és fogott össze, elég széles körben, a gyarmati jellegű, elnyomó, idegen gazdaságpolitika ellenében. A gyarmati probléma utalásokban már Bessenyeinél megjelenik, Baróti Szabó Dávid epigrammájában

(»Lent, kender nevelünk : más nemzet elhordja nagy olcsón, — S béjött vásznáért jól kifej és kinevet«) már az iparosítás kérdésével kapcsolódik,⁴⁷ és a kettő együtt még tudatosabban és határozottabban lép fel 1790 nemesi értelmiségi szerzőinél : Decsy Sámuel, Nagyváthy János irataiban, Versegly Ferenc szózatában, elsősorban pedig a Kereskedelmi Bizottság tárgyalásaiban (melynek első szakaszát, külön engedéllyel, az ifjú Berzeviczy Gergely is végighallgatta), és a velük kapcsolatos munkálatokban.

Az 1790-es években először bukkantak fel, még kezdeti, fejletlen formában, azok a nagy kérdések, melyekre utóbb 1848, a polgári nemzeti átalakulás adta meg a választ. Az átalakulásban majdan szereplő erők is jelentkeztek már, de szintén csak csíráikban, kifejletlenül. A nemesség és a polgárság még nem a reformkor és 1848 nemessége és polgársága, mely egy frontra hozható Kossuth érdekegyesítési programjában. A nemesség még nagy túlsúllyal feudális, kiváltságaihoz többségében makacsul ragaszkodik, — a polgárság pedig nemcsak erőtlen, hanem maga is hátrafelé kapaszkodik. A találkozás nem mehet úgy és olyan következményekkel végbe, mint Kossuth és Valero Antal meg társainak kézfogása 1842-ben, az első hazai iparműkiállítás idején, midőn Kossuth áttért a védvám politikájára a fiatal magyar ipar érdekében. De a Valerók — ugyanazon családból és foglalkozásban — már félszázaddal előbb is megpróbálták véleményüket megfogalmazni, s e véleményt a többiekével együtt, Forgách, Skerlecz és társaik már hajlandók voltak bizonyos fokig tekintetbe venni a nemesi mozgalom oldaláról.

Kétségtelen, hogy a nemesi mozgalom, bár feudális kötöttségeivel gátja, ugyanakkor a gyarmati elnyomás ellenében képviselője, segítője is volt a polgári érdekeknek. Programjában kifejeződött a nemesség és a kereskedő polgárság azon érdekközössége, mely 1790 mozgalmainak egyik jellemzője és bázisa volt, sőt kifejeződtek bizonyos iparfejlesztő törekvések is. Érthető, ha a Bizottságnál visszhangra találtak a leginkább használható polgári javaslatok. Annak elemzése, hogy Skerlecz, aki az egész beérkezett anyagot feldolgozta és eredményeit nagy munkálatokban rendszerezte, pontosan mit honnan vett át, márcsak azért is túlmenne e vizsgálat keretein, mert az ország különböző részeiből beérkező érdekesebb javaslatok sok tekintetben hasonló észrevételeket variáltak. Mindezeknek, s köztük nem utolsósorban a pestbudai javaslatoknak, együttes hatása az, melyet Skerlecz, és a Bizottság vámügyi előadója : Podmaniczky József eredeti, saját célkitűzései, programja mellett figyelembe kell vennünk, midőn a munkálatokban olyan főbb pontokkal találkozunk, mint a külön vámigazgatás berendezése (a helytartótanács kereskedelmi osztályának felállításával), és a vámtarifának eddigi alárendeltségünk helyett egyenlő felekhez illően kölcsönös tárgyalások útján való, méltányos újjärendezése.

A koratavaszi napsütés azonban nemcsak gyengébb, hanem mulékonyabb is. A mozgalom 1790 tavaszán — a *Commentatio* írása idején — állott tetőpontján. Az országgyűlési tárgyalásokon előretörő nemesi

feudalizmus hamar rést ütött nemesség és polgárság közé; az utóbbinak képviselői, az udvarban is csalódva, a Kereskedelmi Bizottsághoz fűztek bizonyos reményeket 1791-ben. Mire azonban a Skerlecz által igen hamar elkészített, nagy munkálatokat tárgyalás alá lehetett volna venni, lényegesen megváltozott a helyzet: 1792 áprilisában megindult a háború a forradalmi Franciaország ellen, s a jobbra tolódó nemesség a májusi budai országgyűlésen arról tett tanúságot, hogy a forradalom ellenében hajlandó a bécsi udvarral szövetséget kötni. Mindennek a Kereskedelmi Bizottság működésére is megvolt a hatása: az 1792 őszén indult, befejező ülészakon, a tagságáról lemondott Skerlecz távollétében, a megnőtt befolyással bíró Almásy Pál megakadályozta, hogy a Bizottság a Skerlecz-féle javaslatokat eredeti formájukban magáénak ismerje el. Az átdolgozott, új javaslatok pedig a pestbudai és más beadványokkal, a jegyzőkönyvekkel és a Bizottság többi iratával együtt 1793 elején átkerültek a nádori hivatalba, és onnan a régi »Országos Levéltár«, az Archivum Regni anyagába, mint emlékei azon mozgalmas időszaknak, midőn a francia forradalom visszfényében a feudális Magyarország horizontján először villantak meg az eljövendő polgári-nemzeti átalakulás még távolinak bizonyult problémái.

JEGYZETEK

¹ *Horváth Mihály*, Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Pest, 1840; Uő., Kisebb történelmi munkái. III. köt. Pest, 1868, 258. kk.

² *Kautz Gyula*, A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Pest, 1868, 144. kk.

³ *Concha Győző*, A kilencvenes évek reformeszméi. Bp. 1885.

⁴ *Hofhauser Margit*, A kereskedőtestületek mozgalmá a magyar kereskedelem fellendítése érdekében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Bp. 1930.

⁵ Uo. 69—70. — Hofhauser adatai (és a nyomtatott elenchnus, meg az egyik pesti beadvány) felhasználásával tekint át az anyagon *Domanovszky Sándor* (József nádor élete. I/1. köt. Bp. 1944, 321. kk. 1.), aki Hofhausertől már eltérően állítja, hogy »a városok és kereskedő-testületek általában inkább saját polgári érdekkörük kérdéseit hozzák szóba«. Az újabb, marxista irodalom természet szerint Révai József alább idézett megállapításaiból indul ki az adatok értékelésénél, így *Mérei Gyula* (Magyar iparfejlődés 1790—1848. Bp. 1951, 3. kk.), aki Hofhauser tanulmányán kívül néhány egykorú beadványt is felhasznált, valamint *Pach Zsigmond Pál* (Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon Bp. 1952, 180), aki a gyarmati elnyomás elleni tiltakozásra idéz néhány jellemző mozzanatot.

⁶ *Révai József*, Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1948, 111—112.

⁷ *Protocollum conferentiae 12. Martii 1791. Posonii in objecto Deputationali habitae. Orsz. Ltár. AR (= Archivum Regni), Lad. KKK, Fasc. 1. N° 8.*

⁸ Eredetije uo. Fasc. 8. N° 46. Revitzky egyébként betegsége miatt nem vehetett részt az ülésen (l. 1791. márc. 11-i levelét Forgách Miklóshoz: uo., Fasc. 8, N° 46/a) és ki is maradt a Bizottság tagjai közül. Utóda Horváth Stansith Imre lett, Berzeviczy Gergely nagybátyja.

⁹ A körlevél fogalmazványa (hátlapján a 25 város nevével): uo. Fasc. 1. N° 8/a.

¹⁰ E jegyzék nyomtatásban is megjelent »Elenchus Actorum Excelsae Deputationis Regnicolaris in Commercialibus... in Archivio Regni existentium cimen az alábbi kötetben: »Elaborata excelsae Regnicolaris Deputationis in Commercialibus Art. 67. anni 1791. ordinatae«. Pozsony, 1826.

¹¹ Egy-két ilyen irat található pl. az Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK vol. sub A. jelszű kötetben, mely úgy szerepel mint a bizottsági iratanyag egyik másolat-kötete (volumen copiale), amely azonban a valóságban Skerlecz saját iratainak, levelezésének egy részét tartalmazza, valószínűleg tőle került Kussevich József horvát báni ítélőmesterhez, aki azután 1825 decemberében az Archivum Regni számára adta át.

¹² *Pólya Jakab*, A pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története. Bp. 1896.

¹³ A Bizottsághoz benyújtott példány: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 6. N° 34. Kézirat másolata: uo. vol. III. f. 46, és: OSzKK (= Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára) Fol. Lat. 689. I. Magyarul ismerteti: *Pólya* i. m. 208—211. és *Domanovszky* i. m. 321—323.

¹⁴ *Ballagi Géza*, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888, 612.

¹⁵ *Mályusz Elemér*, A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. I. köt. Bp. 1931, 234.

¹⁶ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 7. N° 45. Másolata: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

¹⁷ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 8. N° 55. Másolatai: uo. vol. IV. f. 202, és: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

¹⁸ Ennek kivonata a különböző javaslatok összesített *Extractus*ában található: Lad. KKK, Fasc. 3. N° 2, benne az 56. sorszám alatt.

¹⁹ Valószínűleg erre vonatkoznak a bizottsági jegyzőkönyv azon részletei, amelyek szerint az 1791. aug. 28-i ülésen, Tihanyi Tamás alországbíró váltótörvényeszéki javaslatával kapcsolatban Skerlecz Miklós ismertette a Pest városa által kereskedelmi törvényeszek felállításáról benyújtott tervezetet, melyet azután a Jogügyi bizottsághoz küldtek át. A jegyzőkönyv hozzászólásos részében a pesti beadvány szerint Ofenheimer hajlandó arról is tervezetet bemutatni, »miképpen lehetne a közutakat jó és minden évszakban járható állapotban megőrizni«, a Bizottság elhatározta behívását és meghallgatását. A továbbiakban azonban nincs nyom arra, hogy ez megtörtént-e és milyen eredménnyel. *Protocollum consensuum Deputationis*, I. 1791; a jegyző eredeti aláírásával hitelesített példánya: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 1. N° 2. Másolatai: uo, vol. I. f. 37, és vol. sub A. N° 2. f. 11, valamint: OSzKK Fol. Lat. 689. III. ff. 46—77, és uo. Fol. Lat. 661, ff. 3—42.

²⁰ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Fasc. 6. N° 35. Másolata: OSzKK, Fol. Lat. 689. I. Magyarul ismerteti: *Pólya* i. m. 222—223.

²¹ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 7. N° 41. Másolatai: uo. vol. IV. f. 289, és: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

²² Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 5. N° 24. Másolatai: uo. vol. III. f. 247, és: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

²³ Nyomtatott példány: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 6. N° 36. Kézirat másolata: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

²⁴ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 7. N° 40. Másolata: uo. vol. IV. f. 286.

²⁵ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 7. N° 43. Másolatai: uo. vol. IV. f. 270, és: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

²⁶ Eredetije: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 7. N° 42. Másolatai: uo. vol. IV. f. 276, és: OSzKK Fol. Lat. 689. I.

²⁷ A már idézett Kussevich-féle kötetben: Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, vol. sub A. ff. 77—80. Egy Mandl (Mandel) Mózes Dávid nevű pesti selyemkereskedőről a pesti kereskedőttestület alábbi idézett beadványa is megemlékszik. — Pest-budai vonatkozással bír még Plechschmidt György gyapjúszövetgyártó (lanae fabricans)

irata, melyben Pesten vagy környékén gyapjúszövetfabrika állításának tervével fordult a Bizottsághoz, mellékelve egyebek között Volfarth Mátyás és Szarvassy János budai mesterek 1785-ben kelt bizonyítványait az általa készített áru jó minőségéről; Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 7. 7. N° 44. Plechschmidt utóbb pesti gyapjúszövetgyárosként említi *Mérei* i. m. 50—51. — Megemlíthetjük végül azt is, hogy Pest megye főmérnöke, Balla Antal, a Bizottsághoz egy olyan csatornáról nyújtott be tervezetet, mely a Dunát a Tiszával Pest és Szolnok között kötötte volna össze. E projectum helyén (Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 8. N° 53) csak egy egykorú őrjegyet találunk arról, hogy a Bizottság a javaslatot a szerzőnek saját kérésére utóbb visszaadta; tartalmi kivonata azonban megtalálható az összesített *Extractus* megfelelő részében (Orsz. Ltár. AR, Lad. KKK, Fasc. 3. N° 2, 53. tételszám alatt).

²⁸ *Garády Sándor*, Az óbudai filatorium. Historia (1932) és kny.

²⁹ *Kósa János*, A budapesti selyemipar kialakulása A Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IX. köt. Bp. 1939, ahol a többi pestbudai selyemgyártó üzemre is több adat található. A selyem termelését tárgyaló általánosirodalomra: *Eötvös Károly Lajos*, A selyemtenyésztés 100 éve Magyarországon. Szekszárd, 1881; *Orády Lajos*, A selyemtermelés múltja és fejlődése Magyarországon. Bp. 1904; *Fent István*, A magyar selyemtenyésztés 250 éves múltjából. Bp. 1930.

³⁰ Minderre vonatkozólag l. *Kósa* i. m. (főleg 132. kk., 174—177.), *Bud Melitta*, A Valero-gyár. Bp. 1941, és újabb adatokkal, de a korábbi irodalom említése nélkül *Mérei* (i. m. főleg 60, 94—100.); az utóbbi nem különbözteti meg egymástól a két Beywinklert, apát és fiút (98—99.).

³¹ Erre helyesen mutat rá, éppen a Valero-beadvány kapcsán, *Mérei* (i. m. 8—9.), aki azonban téved abban, hogy Valeroék *csak* az egyenlő elbánás elvét vetették volna fel.

³² *Siklóssy László*, Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. Bp. 1917.

³³ *Mérei* i. m. 55.

³⁴ Bakál a nemesi-nemzeti mozgalom németellenes jellegében is akadályát látja az ipar fejlődésének: szerinte német fabrikáns nem szívesen jön ide »wegen des National Hasses, den die ungarische Nation gegen die deutsche noch immer bey jeder Gelegenheit an den Tag legt«.

³⁵ Szövegére l. *Pólya* i. m. 9—11. Almásy jelentése persze e kereskedelem gyarmati jellegére is beszédes adatokat tartalmaz: termények (főleg gabona) nagyrészt Ausztriába való kivitelével (385,8 ezer Ft) szemben a behozatal (textil- és vasárúk, fűszer stb.) összértéke 745,5 ezer, ebből 475,6 ezer az örökös tartományokból származó áruk, és 242,8 ezer a külföldi, de osztrák közvetítéssel érkező áruk értéke!

³⁶ *Mályusz* i. m. (főleg 235.) A jozefinista rendszert több városban volt császári tisztek képviselték, így Pesten Hülf Móric Bálint kvietált őrnagy, előbb polgármester majd bíró, akinek diktatórikus uralmát 1790 áprilisában zajos bukás zárta le. Helyébe Boráros János volt kir. táblai ügyész, 1785-től városi tanácsos került; ő képviselte Pestet az 1790-i országgyűlésen is, a szintén nemes Sarlay Józseffel együtt. Buda követei: Margalits János és Laszlovszky József természetesen szintén nemesek voltak. Vö. *Schmall Lajos*, Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bp. 1899, I. 178; II. 52.

³⁷ *Almásy Pál* (Topolay Imre álnév alatt szereplő) kézirata: Considerationes super Statu Commerciali Regni Hungariae. (OSzKK Fol. Lat. 866; 1793-ban német nyelven nyomtatásban is megjelent a Schlözer-féle Staatsanzeigen hasábjain: XVIII. köt. 69. füz.)

³⁸ *Mérei* i. m. 10.

³⁹ *Pólya* i. m. 186—187. II. Lipót a kérést (jellemző módon) azzal hátrította el, hogy ebbe a rendek ügysem mennének bele. Az országgyűlési rendek álláspontja a polgári törekvésekkel és azok bizottsági képviselőjével kapcsolatban még közelebbi elemzésre szorul. *Marczali Henrik* monográfiája (Az 1790/1-diki országgyűlés.

1—2. köt. Bp. 1907) az egyetlen, mely a tárgyat részletesen feldolgozza, az országgyűlés utolsó szakaszát, így a bizottságok kiküldésével kapcsolatos problémákat nem ismerteti.

⁴⁰ Uo. 201—208.

⁴¹ *Dvihally Anna Mária*, A budai szőlőművelés története. Bp. 1932.

⁴² *Hofhauser* (i. m. 30.) az iratot pozsonyi keltézése miatt a pozsonyi kereskedők beadványának tartja, nem véve figyelembe, hogy a budai, és csak a budai beadvány melléklete volt. Ennél nagyobb baj, hogy latin szövegét is félreérti: szerinte pl. az irat »nagy ellenszenvvel« támadja a nemesi adómentességet és általában a nemesség ellen irányúl, — holott éppen az ellenkezőről van szó.

⁴³ *Vorschläge der Aufhilfe der ungarischen Handlung*. H. n. 1790, 24.

⁴⁴ *Dóczy Jenő—Wellmann Imre—Bakács István—Gerendás Ernő*, *Bibliographia Oeconomica Hungariae*. A magyar gazdasági irodalom könyvészete. I. köt. Bp. 1934, 1093. sz.

⁴⁵ A fejlődés e rajzára l. újabban *Mátyás Antal*, A közgazdasági gondolat kibontakozása Magyarországon 1790—1848-ig. Bp. 1954. (A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem sokszorosított jegyzete.)

⁴⁶ *Bónis György*, *Hajnóczy József*. Bp. 1954.

⁴⁷ *Waldapfel József*, A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1954, 21—27.

D. Kosáry

PEST-BUDA UND DIE HANDELSKOMMISSION IN 1791

Der ungarische Reichstag von 1791 beauftragte mehrere Kommissionen mit der Aufgabe, für die nächstfolgende Session »Reform-Vorschläge« auszuarbeiten. Die Reformen sollten natürlich mit dem Wesen und den Zielsetzungen der vom niederen Adel gegen den Absolutismus und die Verdeutschungspolitik Josephs II. geführten nationalen Bewegung im Einklang stehen. Unter diesen Kommissionen beansprucht vielleicht die Tätigkeit der Handelskommission das grösste Interesse, da sie eine sehr entschlossene Stellungnahme gegenüber der von der österreichischen Regierung eingeführten erdrückenden Zollpolitik, und der gleichsam kolonialen Abhängigkeit des Landes bewies. Vorsitzender des Ausschusses war Nikolaus Forgách, einer der führenden Persönlichkeiten der nationalen Bewegung, seine unmittelbaren Mitarbeiter aber waren der hervorragende Ökonom Nikolaus Skerlec und Joseph Podmaniczky, ein Experte des Zollwesens.

In ihren Bestrebungen kamen natürlich die Interessen der adeligen Grundbesitzer, die zur Warenproduktion übergegangen sind, zum Ausdruck. Dieser Adel suchte in erster Linie Absatzmärkte und bemühte sich, die der Verwertung im Weg stehenden Hindernisse zu beseitigen. Den Markt für ihre Waren wollten sie hauptsächlich im Ausland, zum Teil aber auch — wonach besonders die kleineren Grundbesitzer strebten — im Lande selbst, und zwar durch die Förderung des Gewerbes finden. Darin trafen die Interessen des feudalen Adels auch mit denen der Bürgerschaft, besonders mit deren handeltreibenden Teil zusammen und auf diese Weise repräsentierte die Bewegung der Adelligen gegen die österreichische Wirtschaftspolitik auch die Interessen des Bürgerstandes. Das von der Handelskommission in 1791 ausgesandte Rundschreiben fand überall Widerhall; Städte, Handelskorporationen, ja auch einzelne Unternehmer und Manufakturenbesitzer sandten der Kommission ihre Meinungen und Vorschläge zur Abschaffung der im Lande herrschenden wirtschaftlichen Missstände ein. Von diesem interessanten Quellenmaterial setzt sich die gegenwärtige Studie mit den Eingaben von Buda und Pest auseinander, die damals noch zwei selbständige Städte waren, wirtschaftlich und kulturell jedoch eine schon immer entscheidendere

zentrale Bedeutung gewannen. Zuerst prüft sie die Standpunkte und Wünsche der Vertreter des noch ziemlich unentwickelten Industriekapitals, sodann die Ansichten der Repräsentanten des Handelskapitals, die — bezeichnend für die rückständigen Verhältnisse — im Übergewicht waren. Die Eingaben beleuchten freilich auch den damaligen Zustand von Handel und Gewerbe in Pest — Buda. Allen ist ein gemeinsamer Zug eigen, und zwar klagen sie alle über die koloniale Wirtschaftspolitik und ihre Folgen, welche Handel und Gewerbe des Landes erdrosseln, und über die Monopolstellung vom Handel und Gewerbe Österreichs. Ein weiteres Merkmal aber, das diese Eingaben kennzeichnet, ist die Furcht vor jeglicher Konkurrenz und diese Angst geht so weit, dass nicht die Aufhebung, sondern sogar eine Verschärfung zahlreicher einschränkender Verordnungen angestrebt wird. Treffend kommt darin zum Ausdruck, wie kraftlos und unentwickelt das ungarische Bürgertum in jener Zeit war. Das Bürgertum suchte bei den Stärkeren Schutz und Unterstützung, damit die Grundbedingungen der Gewerbetätigkeit geschaffen werden könnten. Im Frühling 1790 erwartete es diese Unterstützung — laut der zeitgenössischen Schriften — von der Bewegung der Adelligen, sodann, als diese zu Beginn des Reichstages scharf feudale Züge verriet, nährte die Bürgerschaft Illusionen über das Wohlwollen Leopolds II.; als sie sich aber auch darin getäuscht sah, versuchte sie sich 1791 wieder der von der Handelskommission vertretenen Unabhängigkeitsbestrebungen der Adelligen anzuschliessen. Als aber Nikolaus Skerlec für die Handelskommission das bis zum Frühling 1792 angehäuften Material zu jenen grossen Projekten verarbeitet hatte, die bis auf unsere Tage wichtigste Quellen für die in Ungarn am Ende des 18. Jahrhunderts herrschenden Zustände geblieben sind, änderten sich die Verhältnisse von neuem: im Krieg gegen das revolutionäre Frankreich verbündeten sich der Wiener Hof und der um seine feudalen Vorrechte bangende Adel, womit die »Reformvorschläge« endgültig beiseite gelegt wurden. Zusammengefasst: als ein Echo der französischen Revolution leuchten schon um 1790 jene wichtigsten Probleme auf, deren Beantwortung von der bürgerlichen, nationalen Umwandlung, von der Revolution von 1848 gegeben wird; es melden sich schon die sozialen Kräfte, welche zur Lösung dieser Probleme berufen sind; doch sind beide noch, sowohl Kräfte, als Probleme, unentwickelt und im Anfangsstadium. Im ganzen betrachtet können die Bewegungen der 1790er Jahre mit dem Sonnenschein der letzten Februartage verglichen werden: es ist eine Verheissung des Frühlings, doch viel zu frühzeitig, um von Kraft und Dauer zu sein.